

ANTONINIJANI JULIJANA PANONSKOGA

Autori obrađuju antoninijane cara Julijana Panonskoga iz kovnice Siscia. Prvi je put na jednom mjestu sabran korpus tih rijetkih novaca. Na temelju njihove analize stvaraju zaključke o ikonografiji i nekim aspektima u radu rimske carske kovnice u Sisciji koncem 3. stoljeća. Većina primjeraka poznati su kovovi toga vladara. Na tim kovovima postoje samo tri reversne vrste, ali obogaćuju listu varijeteta u ligaturama i prikazima poprsja.

Uvod

Julijan (I.) Panonski (punim imenom *Marcus Aurelius Julianus*) jedan je od rimskih vladara čiji se lik sačuvao upravo na numizmatičkom materijalu. Spominje se na više mjesta u antičkim literaturnim izvorima, ali nismo uspjeli pronaći njegov lik prikazan na reljefima, kipovima ili gemama. O novčanim kovovima Julijana Panonskog malo je pisano u novijoj numizmatičkoj literaturi, o njima su pisali Pegan,¹ Fleck² i Houdart,³ a većina podataka potječe iz klasičnih izvora, RIC-a⁴ i Cohena, te se dijelom obrađuju u skupnim nalazima.

Rimsko Carstvo 284. godine nalazilo se u dubokoj krizi: dinastija koju je osnovao Kar i njegova dva sina 282. godine doslovce se raspala. Kar je umro 283. za vrijeme vojne kampanje protiv Perzije, a njegov mlađi sin Numerijan, koji je vraćao vojsku s perzijskog fronta, umro je u jesen 284. Tada na vlasti legitimno ostaje stariji brat Karin, koji je do tada vladao zapadnim dijelom Carstva. Nakon ubojstva Numerijana, vojni je zapovjednik Diocles (kasniji car Dioklecijan) proglašen carem na istoku i postao je opozicija Karinu na zapadu. Između ta dva rivala nalazio se treći vojni zapovjednik, Julijan Panonski (Sabinus Iulianus), koji je bio guverner rimske pokrajine Venetiae (*Corrector Histriae et Venetiae*), a bio je odlučan u natjecanju za carski purpur. Njega je prije Karin postavio za vojnoga zapovjednika područja gornjega Dunava. Uzeo je ime Marcus Aurelius Iulianus i proglasio se carem u prosincu 294. Dok je budnim okom promatrao što radi Dioklecijan, Karin se brzo obračunao sa zemljopisno bližim uzurpatorom Julijanom, koga je porazio početkom 285. godine u sjevernoj Italiji na Veronskom polju.⁵ U tome obračunu Julijan je poginuo te je tako završila njegova vladavina od samo tri mjeseca. Nakon Julijanova poraza i dolaska Dioklecijana na vlast, kovnica

¹ Efreem Pegan, *Imperator Marcus Aurelius Julianus, Numizmatičke vijesti*, 1968., 26., 45.-52.

² Thorsten Fleck, *Julianus I. von Pannonien, Überlegungen zu Chronologie und Münzprägung, Geldgeschichtliche Nachrichten*, 2003., 38. (212.), 61.-64.

³ Jean-Louis Houdart, *Un indice numismatique por dater l'usurpation e Marcus Aurelius Iulianus, Cercle d'études numismatiques Bulletin, Bruxelles (BCEN)*, 1995., 32., str. 58.-63.

⁴ Percy, H. Webb, *The Roman imperial coinage, Volume 5., Part II, Probus-Amandus 276-286*, Spink&Son, London, 1933.

⁵ Michael Grant, *The Roman Emperors: A biographical guide to the rulers of imperial Rome 31BC-476 AD*, Weidenfeld & Nicholson, London, 1985.

Siscia ostaje neko vrijeme zatvorena, a Rim, Ticinum i Lugdunum ponovno rade u studenom 285. Kovnica Siscia ponovno počinje raditi tek u ožujku 286., nakon dolaska Maksimijana na vlast. Svi Julijanovi novci, aureji (od kojih postoji oko 30 komada) i antoninijani kovani su u Sisciji, koja je bila jedina kovnica pod njegovom kontrolom. Iako je bio zapravo slabo poznat preteđent, zapaža se velika kvaliteta i ljepota izrade njegova novca. To se može pripisati vještom radu kalupara kovnice u Sisciji koja se nalazila na teritoriju pod njegovom kontrolom. Zbog njihove rijetkosti i atraktivnosti Julijanovi antoninijani nalaze se u poznatim zbirkama, npr. Trau, Leo Benz, Bunker Hunt, De La Tour i Hildyard. Također su i meta vještih krivotvoritelja, poput Beckera, koji je izradio u bakru Julijanov aurej.^{6,7,8,9} Sretna je okolnost za pisanje ovoga teksta to što postoji dosta slikovnog materijala jer se Julijanovi antoninijani zbog svoje rijetkosti relativno često pojavljuju na aukcijama, te da se svi, makar i lošije sačuvani i oštećeni primjerci, nude na numizmatičkom tržištu i obvezatno su ilustrirani.

Antoninijani

Sve tipove antoninijana u katalogu skupnog nalaza Venera Gricourt datira u drugu polovinu prosinca 284. godine. Pri tome je u prvoj oficini (A) kovan revers VICTORIA AVG, u drugoj (B) revers FELICITAS AVG, a u trećoj (Γ) reversni tip PANNONIA AVG. Izdanje u zlatu (prosinac 284.) pripada jednoj emisiji bez oznake kovnice. Gricourt tu emisiju tumači kao *donativum* za vojsku, nakon proglašenja novoga cara.¹⁰ Prema ustaljenoj praksi u kovnicama III. stoljeća, ta se emisija može pripisati prvoj oficini (zlatni novac izrađivan je u prvoj oficini). Na Julijanovu novcu označene su sljedeće političke poruke: sreća i prosperitet diljem carstva, lojalnost vojničkih trupa i vojne pobjede. Drukčiju dataciju nalazimo kod Houdarta, koji određuje Julijanovu uzurpaciju u vrijeme nakon smrti Kara tijekom 283. godine.³ Svoju pretpostavku argumentira kovanjem antoninijana FIDES EXERCIT AVGG (serija S-5e, sredina kolovoza 284.). Taj reversni tip poznat je za Numerijana (Venera 4390, RIC 460), a Houdart misli da Karin povod za njegovo izdavanje nalazi u veličanju trupa koje su pobijedile Julijana. Dataciju Houdart dalje potkrepljuje sa sisačkim emisijama antoninijana Numerijana koje u egzergu imaju kovničke oznake SMSXXIA-Γ s reversom VOTA PVBLICA (serija S-5d, druga polovica kolovoza 284.). Tradicionalna *vota pvblica* ceremonija održavala se 3. siječnja te je do siječnja 284. godine Julijanova uzurpacija, prema njegovu mišljenju, završena. Ta, radikalno drukčija datacija, prema našem mišljenju, zahtijeva daljnje numizmatičke i literaturne studije.

⁶ *Ralph Kankelfitz*, Römische Münzen von Pompejus bis Romulus, Battenberg, Augsburg, 1996., str. 409.

⁷ *George F. Hill*, Becker the counterfeiter, Obol International, 1979.

⁸ *Robert A. G. Carson*, The Geneva Forgeries, *Numismatic Chronicle*, 1958., 47.-58.

⁹ Noble Auction 84 (28-30 March 2007, Sydney), No. 2387, Hill 257.

¹⁰ *Daniel Gricourt*, Ripostiglio della Venera, Nuovo Catalogo Illustrato, Vol. IV: Caro-Diocleziano, L'Erma di Bretschneider, Verona, 2000.

U starijoj numizmatičkoj literaturi nalazimo na manje netočnosti u opisu korpusa Julijanovih novaca. Akerman¹¹ u svojoj listi Julijanovih novaca navodi i brončani medaljon MONETA AVGG N, tri Monete stoje, koji preuzima od Mionneta.¹² Bilo bi zanimljivo istražiti otkuda potječe taj podatak jer u još starijoj literaturi ne nalazimo medaljon, a još Eckhel¹³ ispravno navodi tri tipa antoninijana i jedan tip aureja. Zbog toga je čudno da Roman Imperial Coins (RIC) navodi četiri aversna tipa antoninijana za Julijana, koji su očito nekritički preuzeti iz Cohena, kao i abecedni raspored materijala. Svi Julijanovi antoninijani imaju isti aversni prikaz, car okrenut udesno, sa zrakastom krunom, draperija preko oklopa, uokolo natpis IMP C M AVR IVLIANVS P F AVG.

RIC 2: FELICITAS TEMPORVM, Felicitas stoji okrenuta na lijevo, drži kaducej i žezlo (Cohen 1),¹⁴ svi sa siglom S-B//XXI.

RIC 3: IOVI CONSERVAT, Jupiter stoji okrenut desno, drži munju i žezlo (Cohen 2, coll. Rollin), sigle S-B//XXI.

RIC 4: PANNONIAE AVG, dvije Panonije stoje, jedna gleda desno, druga lijevo, obje s lijevom rukom ispruženom na lijevo. Panonija koja gleda desno drži vojni znak (Cohen 5,6). Nadalje RIC navodi da lijeva Panonija katkad drži predmet koji bi mogao biti bojni znak ili palmina grančica. Navedeno je čak sedam sigli: S-//XXII, -S-//XXII, S-Γ-//XXI, --//XXIIS, -Γ-//XXI, ISI//XXII i S-A//XXI.

RIC 5: VICTORIA AVG, Viktorija okrenuta desno stoji ili hoda lijevo, drži vijenac i palminu granu (Cohen 7,8), svi imaju siglu S-A//XXI.

Pregledom opsežnog numizmatičkog materijala prikupljenog u ovom tekstu (Tablica 1., slike 1.-150.) i novijih znanstvenih radova o toj temi, možemo sa sigurnošću načiniti manje korekcije u RIC-u.

RIC 2: Novi aversni prikaz, do sada neobjavljen u literaturi (car u oklopu) otkriven je na tri primjerka (slike **25.**, **39.** i **51.**).

RIC 3: Najveća korekcija jest nepostojanje antoninijana s IOVI CONSERVAT legendom, koji se provlači iz još starije literature. To je zapravo antoninijan cara Dioklecijana (vidi sliku **160.**, ostava Venera 7650, RIC 161), kovan u Sisku na početku vladavine (286.-287.). Na njemu je očita velika sličnost portreta s Julijanovim portretom te je atribucija Julijanu najvjerojatnije proizašla prema loše sačuvanom Dioklecijanovu novcu nečitke legende. Druga mogućnost krive atribucije jest postojanje Julijanove krivotvorine.

RIC 4: Daljnja netočnost u RIC-u odnosi se na navod o tome da Panonija na lijevoj strani katkad drži predmet, vojni znak i palminu grančicu; to ne možemo potvrditi većim brojem ilustracija (44 komada, slike **54.-97.**). Jedini primjerci (izrađeni iz istoga kalupa)

¹¹ *John Yonge Akerman*, A descriptive catalogue of rare and unedited roman coins from the earliest period of the roman coinage, to the extinction of the empire under Constantius Paleologos, volume 2, Effingham Wilson, London, 1834., str. 127.

¹² *Theodore Edme Mionnet*, De la rareté et du prix des medailles romaines, Tome 2, Auguste Aubry, Paris, 1827., str. 138.

¹³ *Josepho Eckhel*, Doctrina nummorum veterum, pars II, volumen VII, Iosephi Comesina, Vindobonae, 1797., str. 521.

¹⁴ *Henry Cohen*, Description historique des monnaies frappées sous l'Empire Romain, Volume 6, Rollin & Feuardent, Paris, 1886., str. 410.-411.

na kojima lijeva Panonija zasigurno u desnoj ruci drži neki predmet jesu primjerci **84.** i **85.** Iako se ne vidi točno kakav je to predmet, taj predmet mogla bi biti plitica s voćem ili nešto slično. Nadalje, od sedam kovničkih oznaka navedenih u RIC-u, nismo mogli potvrditi postojanje tri: -Γ-//XXI, ISI//XXIIΓ i S-A//XXI te mislimo da je to vjerojatno kriva determinacija s lošije očuvanih primjeraka. Osim toga, novi tip poprsja (car u oklopu) nalazi se na antoninijanu br **72.**

Tablica 1.

Tip	Revers	sigle	kom.	slike
RIC 2			(53)	
2-1	FELICIT-AS TEMPORVM	S-B//XXI	24	1.-24.
2-1var*	FELICIT-AS TEMPORVM		1	25.
2-2	FELICI-TAS TEMPORVM		13	26.-38.
2-2var*	FELICI-TAS TEMPORVM		1	39.
2-3	FELICIT-AS T-EMPORVM		4	40.-43.
2-4	FELICITA-S-T-EMPORVM		6	44.-49.
2-5	FELICITAS TEMPORVM		1	50.
2-6var*	FELICI-TAS T-EMPORVM		1	51.
	neodređeni		2	52.-53.
RIC 4			(44)	
4-1	PAN-NONIAE-AVG	-S-//XXIIΓ	7	54.-60.
4-2	PAN-N-ONIA-E AVG		5	61.-65.
4-3	PAN-NONIA-E AVG		6	66.-71.
4-3var*	PAN-NONIA-E AVG	S-//XXIIΓ	1	72.
4-4	PAN-NONIA-E AVG		2	73.-74.
4-5	PA-NNONIA-E AVG		9	75.-83.
4-6	PAN-NONIA-E AVG	S-Γ-//XXI	2	84.-85.
4-7	PAN-NONIAE-AVG	--//XXIIS	3	86.-88.
4-8	PAN-NONIAE-AVG		2	89.-90.
4-9	PAN-NONIA-E AVG		7	91.-97.
	PAN-N-ONIAE-AVG			
	PAN-NONIA-E AVG			

RIC 5				
	Viktorija stoji		(33)	
5a-1	VICT-ORIA AVG	S-A//XXI	17	98.-114.
5a-2	VICT-O-R-I-A AVG		1	115.
5a-3	VICTORIA-AVG		3	116.-118.
5a-4	VICT-ORI-A AVG		4	119.-121.
5a-5	VICT-O-RIA AVG		6	123.-128.
5a-6	VICT-O-R-IA AVG		2	129.-130.
	Viktorija korača		(20)	
5b-1	VICT-ORIA AVG	S-A//XXI	8	131.-138.
5b-2	VICT-ORI-A AVG		6	139.-144.
5b-3	VICT-OR-IA AVG		6	145.-150.
		ukupno	150	

* poprsje u oklopu

S tri reversna tipa možemo zaključiti listu Julijanovih antoninijana jer se u posljednjih stotinjak godina nije pojavio niti jedan novi reversni prikaz toga vladara. Postoje brojne varijante ligatura reversnih natpisa i položaja sigli, koje su sistematizirane u tablici 1. Antoninijani FELICITAS TEMPORVM (53 komada) i VICTORIA AVG (53 komada) brojniji su tipovi, a relativno je rjeđi tip PANNONIA AVG (44 komada). Nalazimo šest načina rezanja slova na reversu za FELICITAS TEMPORVM tip, u kombinaciji sa dva tipa careva poprsja. PANNONIA AVG tip može se razvrstati u 9 podtipova, s obzirom na ligature i položaje sigli. Nadalje, tip VICTORIA AVG dijeli se na dvije velike grupe, u kojima je osnovna razlika u tome stoji li Viktorija (33 primjerka) ili korača (rjeđi podtip, 20 primjeraka). Tip Viktorija stoji ima 6 podtipova ligature, a reversni tip Viktorija korača ima samo tri varijante.

Prikazani numizmatički materijal na osnovi raznolikosti podtipova i varijanti pokazuje da postoje dosta brojne emisije, koje su kovane u vrlo kratkom razdoblju od samo nekoliko mjeseci. Zbog toga su česte povezanosti kalupa među primjercima. Tako iste kalupe imaju ovi primjerci: FELICITAS TEMPORVM: *rv.*: 2./22.; 3./4.; 7./11./20.; 13./24.; 14./26.; 5./6./12.; 1./16./18.; 33./34.; 28./31.; 32./36.; 45.-49.; 41./42. (malo 'O'); *av./rv.* (isti kalupi aversa i reversa): 26./14.; PANNONIAE AVG: *rv.*: 61.-65. (sigle 'S' i malo 'O'); 66.-68. (slovo 'N' deformirano); 54./55.; 57./58.; 80./81.; 77.-79.; 86.-88.; 91.-97. (malo 'O', razmak između 'TS'); *av.*: 67./68. ('C' malo); 70./73. (malo 'G' jedva ubačeno, a 'V' je veće od ostalih); 77./78.; 95.-97.; *av./rv.* (isti kalupi aversa i reversa): 63./64.; 84./85.; 89./90.; 92./93.; 86./87. ('IMP pomaknuto unutra, AV'G' pomaknuto unutra); VICTORIA AVG: *rv.*: 103./114.; 107./109./110./111./112.; 116.-118.; 119.-121.; 124./125. (S-A 'S' je niže od 'A'); 127./130.; 131./132.; 141./144.; 145./147./148./149. ('T' ukoso, 'VG' razmaknuto); 146./150.; *av.*: 134.-136.; *av./rv.* (isti kalupi aversa i reversa): 106./109.; 126.-128.; 134./135.; 139./140./143.; 145./148./149. (IM'P' spušteno, 'G' unutra, 145. 'R' ne vidi se).

Uočene su i manje razlike i odstupanja od standarda. Na tipu FELICITAS TEMPORVM na reversu primjerka **19.** pojavljuje se točka iza TEMPORVM•. Nadalje, na reversima primjeraka **15.** i **38.** S-B sigla 'S' nalazi se ispod ravnine slova B. Zanimljiv je antoninijan br. **9.**, na njemu postoji greška u rezanju sigli te se može iščitati B-S//XXI ili S-S//XXI, umjesto S-B. Primjerak **37.** mogao bi biti i falsifikat, na što upućuje činjenica da je povučen s aukcije, a svojom površinskom teksturom odstupa od drugih primjeraka. Nadalje, na reversnom tipu PANNONIAE AVG na primjerku **75.** nalazi se greška rezanja kalupa, oznaka oficine je 'II' umjesto 'Γ'.

Karakteristike portreta¹⁵

Na svim Julijanovim novcima nalazi se carevo poprsje u desno, okrenuto tri četvrtine prema naprijed. Car nosi zrakastu krunu, paludamentum prebačen preko oklopa, što je standardni prikaz, s kratkom vojničkom bradom (the field-beard).¹⁶ U vrijeme kada su carevi bili prisiljeni održavati silom svoj položaj na vlasti, neki su vladali samo nekoliko mjeseci i u mnogočemu ovisili su o naklonosti svoje vojske. Tako je i Julijan postao car uz potporu vojske. U svojem portretiranju Julijan nastavlja ikonografsku tradiciju koja je nastojala prikazati cara kao moćnoga generala koji može voditi vojsku i održavati mir u carstvu. Ta ikonografija karakterizirana je kratkom vojnom frizurou i kratkom bradom, te čvrstim izražajem lica, koja potječe od kasnijih portretnih tipova Karakale.¹⁷ Karakalini portret u odrasloj dobi postao je osnova na kojoj su carevi III. stoljeća modelirali vlastite portrete. Kratka brada i uredno podšišana kosa postale su oznake vojničkih careva,¹⁸ posebice od ratnika Klaudija II., kad u modu na novcu ulazi kratka vojnička brada koju nose svi daljnji carevi do Licinija.

Može se uočiti nekoliko varijanti portreta na brončanom novcu Julijana, od kojih su neke razlike posljedica rada više rezača žigova. Na slici 1. nalazi se šest karakterističnih tipova. Tipovi **I.-IV.** imaju ozbiljni, odlučni, vojnički izraz lica, te manje razlike u detaljima. Portretni tip **I.**: velike oči, ravni izduženi nos, dugi vrat, izdužena brada (**40**); portretni tip **II.**: manji, deblji vrat, nos kukasti, dodatna linija na podbratku, izdužena brada (**43.**); portretni tip **III.**: manji, deblji vrat, nos kukasti, dodatna linija na podbratku, linija čela nastavlja se preko nosa, izdužena brada (**11.**); portretni tip **IV.**: kao tip **III.**, ali brada uvučena (**20.**, **115.**). Sa druge strane, portretni tipovi **V.-VI.** imaju blaži, dobroćudni pogled: portretni tip **V.**: dugi vrat, manje oči, manja vojnička brada (**22.**); portretni tip **VI.**: dugi vrat, manje oči, izdužena brada, osmjeh na licu (**75.**). Na aurejima se nalaze slične varijacije u portretu, ali carevu glavu krase lovorov vijenac

¹⁵ *Bianca-Maria Felletti-Maj*, *Iconographia romana imperiale* da Severo Alessandro a M. Aurelio Carino, Rome, L'Erma di Bretschneider, 1958.; *Susan Wood*, *Roman portrait sculpture 217-260 AD*, Brill, Netherlands, 1986.

¹⁶ *Jane Fejfer*, *Roman portraits in context*, Volume 2, de Gruyter, Berlin, 2008.

¹⁷ *Trentinella, Rosemarie*, *Two portraits of Trebonianus Gallus*. In *Heilbrunn Timeline of Art History*. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000. http://www.metmuseum.org/toah/hd/ropo/ho_05.30_05.47.htm (October 2006)

¹⁸ *Richter, Gisela Marie Augusta*, *A Portrait of Caracalla*, *Bulletin of The Metropolitan Museum of Art*, 1940., 35., str. 139 ff., no. 107.

umjesto zrakaste krune (Numismatica Ars Classica 24 (2002), No. 231, RIC 1; NAC 34 (2006), No. 73; NAC 33 (2006), No. 583; Leu 87 (2003), No. 96).

I.

43. Tkalec 397

II.

40. Lanz 911

III.

11. Gorny 352

IV.

20. internet 1

V.

22. UBS 1915

VI.

75. Rauch 253

NAC 231

NAC 73

NAC 583

Leu 96

Slika 1. Aureji

Druga je mogućnost nastanka razlika u portretima njihovo kopiranje s novca prethodnika, npr. portret na antoninijanu br. **40**. isti je kao Numerijanov portret na antoninijanu **151**. VIRTVS AVGG (Venera 4291, 3. faza, početak prosinca 282. - početak ožujka 283., serija 3.b, prva polovica prosinca 282., RIC-) i VOTA PVBLICA: **152**. Venera 4378 (serija S5-e, druga polovica kolovoza 284., RIC 461), te **153.**, **154.** i **155**. Takvo kovanje moglo bi se držati Julijanovom predemisijom ili prvom emisijom. Velika sličnost nalazi se i na Probovu portretu (**156.**, RIC 684, Alföldi 30, n° 1, 2. emisija, 277.) te na antoninijanu Kara FIDES MILITVM (**157.**, RIC 102var, Estiot Venera Caro-Dioleciano serija-2d, početak studenog 282.).

Kopiranje portreta s novca cara prethodnika česta je praksa u rimskim kovnicama u prvim emisijama, koja obično traje dok ne pristigne službeni carski *imago* iz centralne kovnice.¹⁹ U Sisijskoj kovnici nalazimo portrete prethodnika na prvim emisijama novog cara: Aurelijana (portret Klaudija II., br. **158.**, CONCORDIA MILI, RIC 199, 1. emisija, studni 270.), Proba/Florijana (**159.**, FELICITAS AVG, RIC 682, 1. emisija,

¹⁹ Sylvane Estiot, Philippe Gysen, L'atelier de Rome au début du regne de Probus (276-277): corpus et documents inédits, *Rev. Num.*, 2006., 162., 231.-257.

AD 276), Dioklecijana/Julijana (**160.**, IOVI CONSERVATORI, RIC 161, 1. emisija, ožujak 286.- početak 287.), te Maksimijana/Proba (**161.**, CONSERVATOR AVGG, RIC 579var, 1. emisija, ožujak 286. - početak 287.). Takvo kopiranje u slučaju Julijana pomalo začuđuje jer je car bio prisutan u Sisciji ili njezinoj neposrednoj blizini, gdje su rezači kalupa mogli vrlo brzo dobiti službeni *imago* novoga vladara. Pretpostavljamo da je to ubrzo i učinjeno, ali zbog velike potrebe za novcem za plaćanje vojnih trupa te zbog što brže legalizacije i medijske promocije novoga cara, bilo je potrebno što brže kovati i puštati u optjecaj novac s imenom (i likom) novoga cara.

Na tri antoninijana (**25.**, **39.** i **51.**), svi sa reversom FELICITAS TEMPORVM, nalazi se poprsje prikazano samo u oklopu, što je aversna varijanta koju ne poznaje RIC. Svi su izrađeni iz različitih kalupa. Primjerci **39.** i **51.** imaju identični oklop, a oklop na antoninijanu **25.** nešto je drukčiji. U RIC-u je također nepoznato isto poprsje za PANNONIAE AVG tip (antoninijan **72.**), na kojemu je oklop identičan prikazu na primjerku br. **39.** Analogije takva prikaza carskog oklopa nalaze se na sisačkim antoninijanima Karina (br. **166.** i **167.**, PRINCIPI IVVENT, RIC 216, VOTA PVBLICA) i Numerijana (br. **168.**, VOTA PVBLICA, emisija S5-e, druga polovica srpnja 284., RIC 461).

Reversni prikazi

Na Julijanovu novcu nalaze se elementi ikonografske sličnosti s novcem prethodnika. Prikaz Libertas na njegovim aurejima **162.-164.**, koja drži pilej i rog izobilja, mnogo je rjeđi na novcima drugih careva jer na rimskim kovanicama prevladava prikaz Libertas koja drži pilej i žezlo (koplje). Gotovo identičan prikaz kao na Julijanovu novcu nalazi se na denaru Severa Aleksandera PM TR P COS PP (**165.**, kovnica Rim, AD 222, RIC 11). Nadalje, revers PANNONIAE AVG s dvije Panonije do Julijana se nije pojavljivao na sisačkom novcu te su najvjerojatnije korištena likovna rješenja s novca Trajana Decija. On je do tada jedini kovao novac s prikazom dvije Panonije. Decijev antoninijan **169.** (kovnica Rim, AD 249-251) prikazuje dvije Panonije, a svaka (za razliku od Julijanova reversa) drži bojni znak (*Standarte, signum*). Istovjetni prikaz nalazi se i na Decijevu dupondiju rimske kovnice (AD 249-251, RIC 124) te na aureju **170.** (AD 249-251, RIC 21a).

Felicitas je tipično sisački revers, koji je kovala većina vladara u toj kovnici. Tako se na antoninijanima cara Proba (**171.**, FELICITAS AVG, AD 277, RIC 684) i cara Florijana (**172.**, FELICITAS AVG, RIC 60 (Ticinum), BN1955) nalazi identičan prikaz Julijanovu prikazu. Manje razlike postoje na rijetkom dvostrukom antoninijanu Kara, gdje se Felicitas oslanja na stup (**173.**, FELICITAS REIPVBLICAE, RIC 99, studeni 282.).

Viktorija okrenuta na lijevo s lovorovim vijencem u podignutoj desnoj ruci i palminom granom u lijevoj ruci ne nalazi se na onovremenim kovanicama siscijske provenijencije, ali nije rijetka u drugim kovnicama te ikonografski prikaz dosta slični na prikaz VICTORIA AVG cara Kara iz više kovnica: Kizik (**174.**, RIC 120Cvar., prva emisija), Lugdunum (**175.**, Bastien 457, druga emisija, studeni 282.) i Ticinum (**176.**, RIC 304, peta emisija, srpanj 283.).

Nalazi Julijanova novca

Kos²⁰ navodi ostave Mokronog, Zgornje Gorče, Vipava i Globasnitz/Globasnica, a sve završavaju s antoninijanima Karina. Prema Peganu, najmlađi novac u ostavi Vipava jest Karinov antoninijan rimske kovnice iz 283./284.²¹ Skrivanje ostave Vipava, kao i ostava Mokronog i Zgornje Gorče, mora biti povezano s proklamacijom Julijana augustom u jesen 284. i njegovim maršem regijom iz Panonije u sjevernu Italiju, gdje ga je kod Verone u proljeće 285. porazio Karin. Ostava Globasnitz pronađena je blizu glavnoga pravca Julijanova napredovanja i također je vjerojatno skrivena zbog istog razloga. Skupni i pojedinačni nalazi Julijanova novca dovode do zaključka da je njegov novac nađen uglavnom na području pod njegovom kontrolom ili u njegovoj neposrednoj blizini. Ostava Petrijanec iz 1805. godine²² (sadržavala je jedan Julijanov aurej), s njezinim *terminus post quem* u 285. godini, također je morala biti izravno povezana s istim povijesnim događajima.²³ Ostave koje sadrže Julijanov novac, ali ne mogu se izravno povezati s njegovim političkim i vojnim aktivnostima, jesu Petrijanec iz 2005. godine (*tpq.* 294, 5 primjeraka)^{24, 25} i Venera (*tpq.* 287, 6 primjeraka).²⁶ Skrivanje ostave Venera najvjerojatnije je povezano s upadima Alemana 287. godine.¹⁰ Znatno broj Julijanovih antoninijana nađenih u ostavi Venera vjerojatno je povezan s velikim iznosima novca potrebnim za plaćanje vojske, koje je Julijan nosio na svom pohodu u sjevernu Italiju. Pojedinačni nalazi potječu upravo iz Siska, mjesta gdje bila carska kovnica (br. 39., 47., 94. i 141.) i Slavonije (104., najvjerojatnije i 28.²⁷).

²⁰ Peter Kos, The monetary circulation in the Southeastern Alpine region ca. 300 B.C.- A.D. 1000, *Situla*, 24., 1986., str. 132.

²¹ Efrema Pegan, Najdbe novcev v Sloveniji, 1,2, Najdba rimskih novcev Vipava 1960, *Arh. Vestnik*, 18., 1967., 203-222.

²² Ivan Mirnik, Maksimijanov aureus iz skupnog nalaza u Petrijancu iz 1805. god., *Arch. Adriatica*, 2008., 11., 433-452.

²³ Ivan Mirnik, Coin hoards in Yugoslavia, *British Archaeological Reports*, BAR international series, 95, Oxford, 1981.

²⁴ Marija Šiša-Vivek, Tino Leleković, Hrvoje Kalafatić, Ostava rimskog novca i srebrnog posuda iz Petrijanca, *Opusc. Archaeologica*, 2005., 29., 231-243.

²⁵ Davor Margetić, Važnost ostave iz Petrijanca za proučavanje novca cara Proba i njegov optjecaj u Panoniji, *Obol*, 2008., 60., 5-7.

²⁶ Luigi A. Milani, Il ripostiglio della Venèra, Monete romae della sconda metà del terzo secolo, *Atti della R. Accademia del lincei*, Anno CCLXXVII, serie terza, *Memorie della classe di scienze morali, storiche e filologiche*, volume IV, Roma, Selviucci, 1880.

²⁷ Željko Demo, Münzfunde aus der Zeit Gallienus im Gebiet zwischen den Flüssen Sava und Drava, (Ein Beitrag zur militärpolitischen, ökonomischen und wirtschaftlich-monetären Geschichte der südlichen Pannoniens um die Mitte des 3. Jh. n. Ch.), *Arh. Vestnik*, 34., 1983., 34., str. 370.

Ilustracije²⁸

1. Busso-Peus Auktion 372-373 (2002), No. 1338, 3,76 g
2. CNG Mail Bid Sale 61 (2002), No. 2051, 3,62 g
3. CNG ID: 278420, 184, No. 211, 3,28 g
4. Leu Auktion 65 (1996), No. 475, 4,00 g
5. CNG No. 7893, 3,61 g
6. Nemesis (2009), No. 4223, 3,4 g
7. CNG Mail Bid Sale 58 (2001), No. 1319, 3,62 g = CNG Mail Bid Sale 60 (2002), No. 1852
8. Freeman & Sear Fixed price list 10 (2005), No. 125, 2,80 g
9. Gorny Auction 108 (2001), No. 2046, 2,20 g
10. Gorny Auction 115 (2002), No. 1792, 3,49 g
11. Gorny Auction 129 (2004), No. 352, 3,14 g = Leu 28 (1981), No. 555
12. Lanz Auktion 141 (2008), No. 771, 3,52 g
13. Gorny Auction 134 (2004), No. 3061, 3,78 g
14. Numismatica Ars Classica Auction 46 (2008), No. 679, 4,10 g
15. Künker Auction 97 (2005), No. 1846, 3,79 g
16. Lanz Auktion 146 (2009), No. 617, 4,00 g
17. Rauch Auktion 64 (1999), No. 460 = Künker Auction 77 (2002), No. 599
18. Rauch Auction 73 (2004), No. 891, 3,77 g
19. Venera No. 4398, 3,20 g
20. internet1
21. RIC 2, plate XX, No. 18
22. UBS Gold Auction 78 (2008), No. 1915, 3,81 g = Ex Münzhandlung Basel = ROMA Vcoins (2009), No. 3055
23. Hauck & Aufhäuser 11 (1995), No. 409, 4,16 g
24. Numismatica Ars Classica Auction 15 (1999), No. 456, 4,00 g
25. Gilhofer & Ranschburg & Hess (1935), No. 3247, *coll.* Trau
26. Gorny Auction 147 (2006), No. 2306, 3,47 g
27. CNG Mail Bid Sale 58 (2001), No. 1318, 3,50 g
28. Arheološki Muzej u Zagrebu inv. br. 31.750, 3,29 g, *ex coll.* Mat. Ivanac
29. CNG Mail Bid Sale 64 (2003), No. 1199, 4,12 g
30. Numismatica Ars Classica Auction 46 (2008), No. 1160, 4,03 g

²⁸ Zahvaljujemo se kolegama numizmatičarima koji su nam ljubazno ustupili primjerke iz svojih zbirki za proučavanje, to su Mario Bursik, dr. Damir Kovač, dr. Nikola Šipuš, a od velike pomoći u nabavljanju literature i ilustracija bili su Marko Šarinić i Goran Dević. Nadalje, zahvaljujemo se dr. Ivanu Mirniku i g. Tomislavu Biliću, koji su nam omogućili analizu primjerka iz numizmatičke zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu.

31. Pegan Tabla 5, broj 4, Vienna, 4,15 g
32. Rauch Summer 11 (2007), No. 1069, 4,08 g = Rauch Mail bid sale 11 (2006), No. 1195
33. CNG Triton VIII (2005), No. 1195, 3,61 g
34. Lanz Auktion 138 (2007), No. 913, 2,85 g
35. Gilhofer & Ranschburg & Hess (1935), No. 3246, *coll.* Trau
36. Rauch Auktion 65 (2000), No. 785, 4,01 g
37. CNG Mail Bid Sale 82 (2009), No. 1059, 3,78 g
38. Gorny Auction 185 (2010), No. 273, 3,42 g = Hess Auktion 314 (2009), No. 1606, *coll.* De La Tour
39. *Coll.* Bursik, Sisak 2, 3,46 g
40. Lanz Auktion 78 (1996), No. 911, 4,23 g = Auctiones AG Auction 29 (2003), No. 962, 4,26 g
41. CNG ID: 271089, 161, No. 273, 3,61 g
42. Lanz Auktion 100 (2000), No. 448, 3,46 g, *coll.* Leo Benz = Hauck & Aufhäuser 20 (2007), No. 532
43. Tkalec Auction (2003), No. 397, 4,17 g = Rauch Auction 74 (2004), No. 698
44. Hauck & Aufhäuser 8 (1991), No. 648, 3,47 g
45. Künker Auction 67 (2001), No. 993, 3,98 g
46. Künker Auction 89 (2004), No. 2624, 3,93 g
47. *Coll.* Bursik, Sisak 1, 3,68 g
48. Gorny Auction 180 (2009), No. 428, 3,51 g
49. Edward J. Waddell (2009), No. 46034, 3,76 g
50. Münzkabinett, Staatliche Museen zu Berlin, No. 18201454, 3,32 g
51. Tkalec Public Auction (2010), No. 434, 3,89 g
52. Rauch Auction 75 (2005), No. 806, 3,15 g
53. Lanz Auktion 66 (1993), No. 902, 2,47 g
54. Baldwin's Auction 55 (2008), No. 2093, 3,77 g, ex. Hildyard *coll.*
55. Hirsch Auktion 190 (1996), No. 1184
56. CNG Mail Bid Sale 58 (2001), No. 1321, 3,75 g
57. Pegan Tabla 5, broj 5b, Paris, Bibliotheque Nationale P13197, 4,25 g
58. Venera No. 4399, 3,13 g
59. Venera No. 4400, 3,74 g
60. Gilhofer & Ranschburg & Hess (1935), No. 3248, *coll.* Trau
61. Baldwin's New York Sale XI (2006), No. 344, 3,30 g = Numismatica Ars Classica Auction 29 (2005), No. 628 = Gorny Auction 125 (2003), No. 567
62. Lanz Auktion 109 (2002) No. 814, 4,09 g
63. Künker Auction 104 (2005), No. 600, 4,02 g

64. Numismatica Ars Classica Auction Q (2006), No. 2047, 4,00
65. Freeman & Sear Manhattan sale 1 (2010), No. 442, 4,00 g = *coll.* Bunker Hunt (Sotheby's (1991), No. 903)²⁹ = Numismatic Fine Arts VI (1979), No. 903 = Freeman & Sear Fixed price list 14 (2007), No. R9181 97 = CNG Mail Bid Sale 79 (2008), No. 1210
66. CNG Mail Bid Sale 58 (2001), No. 1320, 2,72 g = CNG Mail Bid Sale 82 (2009), No. 75
67. Gorny Auction 142 (2005), No. 2917, 3,51 g
68. Gorny Auction 165 (2008), No. 2247, 3,04 g
69. Rauch Auktion 63 (1999), No. 320
70. Helios Auktion 1 (2008), No. 551, 4,17 g
71. Leu Auktion 77 (2000) No. 649, 3,71 g
72. Leu Auktion 10 (1975), No. 381, 3,79 g = Münzen und Medaillen - Leu (1967) *coll.* Walter Niggeler III, No. 1467 = Münzhandlung Basel 3 (1935), *coll.* Fürst Waldeck, No. 933.
73. CNG ID: 260391, 130, No. 387, 3,77 g
74. Hauck & Aufhäuser 18 (2004), No. 564, 3,37 g
75. Rauch Auction 80 (2007), No. 253, 3,68 g
76. Sear 12430³⁰
77. CNG Triton V (2002), No. 2132, 3,70 g
78. Künker Auction 143 (2008), No. 722, 3,52 g = Ritter Lagerliste 80 (2009), No. 722
79. Numismatica Ars Classica Auction 51 (2009), No. 408, 3,89 g
80. Baldwin's New York Sale XIV (2007), No. 393, 3,55 g
81. Rauch Auktion 53 (1994), No. 485, 4,34 g
82. Künker Auction 89 (2004), No. 2625, 3,44 g
83. Gorny Auction 108 (2001), No. 2047, 2,96 g
84. Münz Zentrum Rheinland 145 (2008), No. 1530, 3,37 g
85. Gemini LLC Auction 6 (2010), No. 569, 3,91 g = Hirsch 267 (2010), No. 779
86. Münzkabinett, Staatliche Museen zu Berlin, No. 18201453, 3,27 g
87. RIC 4, plate XX, No. 19
88. Kankelfitz str. 409 No. 2³¹

²⁹ The Nelson Bunker Hunt Collection: Important Greek and Roman Coins, Sotheby's, 1990; The Nelson Bunker Hunt Collection: Highly Important Greek and Roman Coins: Auction, Exhibition, New York, Tuesday, December 4, 1990, Sotheby's Catalogue; The Nelson Bunker Hunt Collection: Highly Important Greek and Roman Coins. Part IV: New York, June 19 and 20, 1991 Sale #6147 by Sotheby's.

³⁰ David R. Sear, Roman coins and their values, Volume 3. The 3rd century crisis and recovery, The Accession of Maximinus I to the death of Carinus AD 235-285, Spink, London, 2005.

³¹ Ralph, B. Kankelfitz, Römische Münzen von Pompejus bis Romulus, Battenberg Verlag, Augsburg, 1996.

89. Tkalec Auction (2007), No. 331, 3,62 g = Gemini, LLC Auction 4 (2008), No. 495
90. Gorny Auction 138 (2005), No. 269, 3,74 g
91. Venera No. 4401, 3,99 g
92. Pegan Tabla 5, broj 5c, London, British Museum, 3,72 g
93. Mattingly pl XXXIII, No.7³²
94. *coll.* Šipuš, Zagreb
95. Leu Auktion 61 (1995) No. 299, 4,10 g
96. Rauch Auction 85 (2009), No. 899, 3,47 g = Rauch Auction 88 (2010), No. 2296
97. Rauch (2008) 013, No. D 1100, 3,35 g
98. CNG ID: 251618, No. 156443, 3,50 g
99. Harlan J. Berk - Ancient Coins (1999), No. 21, 3,04 g
100. Gilhofer & Ranschburg & Hess (1935), No. 3251, *coll.* Trau
101. Gorny Auktion 79 (1996), No. 683, 3,36 g
102. Gorny Auction 115 (2002), No. 1793, 3,27 g = NAC 54 (2010), No. 1316
103. Gorny Auction 118 (2002), No. 2383, 3,83 g
104. *coll.* Kovač, Zagreb (2009), 4,01 g
105. Rauch Auction 77 (2006), No. 642, 3,07 g
106. Hirsch Auktion 167 (1990), No. 1403 = Rauch Auktion 46 (1991), No. 646 = Rauch Auktion 47 (1991), No. 611
107. Venera No. 4397, 3,79 g
108. Lanz Auktion 22 (1982) No. 872, 3,60 g
109. Internetd3
110. dirty old coins
111. Lanz Auktion 72 (1995), No. 812, 3,99 g
112. Lanz Auktion 148 (2010), No. 127, 2,95 g
113. Gert Boersema ancient coins, No. 1725, 2,37 g
114. Künker Auction 158 (2009), No. 758, 3,87 g = Münz Zentrum Rheinland 117 (2003), No. 464
115. Sternberg Auktion 30 (1973), No. 389, 3,85 g
116. Künker Auction 111 (2006), No. 7035, 3,42 g
117. Pegan Tabla 5, broj 3b, Paris, Bibliotheque Nationale P13196, 4,20 g
118. CNG Triton XIII (2010), No. 1517, 3,51 g

³² *Harold Mattingly*, Roman coins from the earliest times to the fall of the Western Empire, Methuen, London, 1927.

119. Lanz Auktion 144 (2009), No. 661, 4,16 g = Münz Zentrum Rheinland Auktion 151 (2009), No. 781 = Münz Zentrum Rheinland Auktion 154 (2010), No. 648, 4,17 g
120. Lanz Auktion 97 (2000), No. 944, 3,54 g
121. Numismatica Ars Classica Auction 38 (2007), No. 196, 4,17 g = Numismatic Fine Arts XXVII (1991), No. 179 = Sear 12431
122. Münzen & Medaillen Auction 92 (2002), No. 268, 3,98 g
123. Ancient coin forum, No. 9346, 3,48 g
124. Gorny Auction 159 (2007), No. 468, 3,73 g = Rauch Auction 80 (2007), No. 254 = Gmcoinart 160 (2007), No. 468
125. Lanz Auktion 20 (1981) No. 860 3,79 g
126. Tkalec Auction September (2008), No. 379, 3,57 g = Harlan J. Berk (2009), No. 15548
127. Lanz Auktion 146 (2009), No. 618, 4,24 g
128. Rauch Auction 75 (2005), No. 807, 3,75 g
129. Noble Sale 68 (2001), No. 2320, 3,53 g
130. Rauch Auktion 53 (1994), No. 484, 3,64 g = Vecchi Italo Auction 4 (1996), No. 354
131. Baldwin's Auction 57 (2008), No. 202, 3,90 g
132. Ancient coin forum, No. 10943, 2,82 g
133. CNG ID: 269531, No. 783318, 3,75 g
134. Hirsch Auktion 162 (1989), No. 959
135. Inasta SA Asta 30 (2009), No. 306, 3,51 g = Inasta SA Asta 31 (2010), No. 201
136. Rauch Auction 79 (2006), No. 2501, 3,70 g
137. Tkalec & Rauch April (1986), No. 436, 3,69 g
138. Venera No. 4396, 3,54 g
139. Gorny Auction 134 (2004), No. 3062, 3,16 g
140. Numismatica Ars Classica Auction 40 (2007), No. 829, 3,71 g = Heracles numismatics March (2009)
141. *Coll. Bursik, Sisak 3*, 2,80 g
142. Sear 12432
143. Rauch Auction 79 (2006), No. 2500, 3,60 g
144. Neville Auction (1925), No. 967, *coll. H. C. Levis*
145. Artemide Aste XIX (2007), No. 317, 3,81 g = Artemide Aste XX (2008), No. 344
146. Kölner Münzkabinett Tyll Kroha Auktion 89 (2008), No. 334, 4,80 g = Gorny Auktion 71 (1995), No. 813, 4,81 g
147. Gorny Auction 117 (2002), No. 665, 3,76 g

148. Pegan Tabla 5, broj 3a, London, British Museum
149. Internet, No. 3682
150. Numismatica Ars Classica Auction 11 (1998), No. 521, 3,71 g
151. Venera 4291, 3,77 g
152. Venera 4378, 3,77 g
153. Othila 461C, 3,8 g
154. cgb 161006, 4,37 g
155. *coll.* Bursik 4, Sisak, 3,67 g
156. Münzen & Medaillen Auction 16 (2005), No. 1057, 3,51 g
157. Artemide aste Asta XXV (2009), No. 855, 3,11 g
158. CGB X, No. 444, 4,39 g
159. CGB 41 (2009), No. 994, 3,75 g
160. CGB 41 (2009), No. 1092, 3,54 g
161. CGB 41 (2009), No. 1109, 3,73 g
162. Gilhofer & Ranschburg & Hess (1935), No. 3245, *coll.* Trau
163. Numismatica Ars Classica Auction 42 (2007), No. 181, 4,77 g = Gilhofer & Ranschburg & Hess (1935), No. 3244, *coll.* Trau = Glendining (1950) = Platt Hall (1972) = Leu 71 (1997), No. 521
164. Leu Auktion 87 (2003), No. 96, 4,26 g = Hess-Leu 49 (1971), No. 331
165. Rauch Mail Bid Sale 9 (2005), No. 1052, 2,54 g
166. Rauch Auktion 47 (1991), No. 610
167. Inasta SA Asta 12 (2005), No. 1196, 4,1 g
168. Venera 4383, 3,47 g
169. Rauch Auction 82 (2008), No. 497, 3,54 g
170. Numismatica Ars Classica Auction 24 (2002), No. 178, 4,89 g
171. Münzen & Medaillen Auction 16 (2005), No. 1057, 3,51 g
172. Gorny & Mosch Auction 165 (2008), No. 2222, 3,91 g
173. Numismatica Ars Classica Auction 52 (2009), No. 575, 4,17 g
174. Othila coins (2010), No. RIC 120C var., 3,7 g
175. Othila coins (2010), No. 457, 4,3 g
176. Othila coins (2010), No. RIC 304C var., 3,1 g

1. 2. 3. 4. 5.

6. 7. 8. 9. 10.

11. 12. 13. 14. 15.

16.

17.

18.

19.

20.

21.

22.

23.

24.

25.

26.

27.

28.

29.

30.

31.

32.

33.

34.

35.

36.

37.

38.

39.

40.

41.

42.

43.

44.

45.

46.

47.

48.

49.

50.

51.

52.

53.

54.

55.

56.

57.

58.

59.

60.

61.

62.

63.

64.

65.

66.

67.

68.

69.

70.

71.

72.

73.

74.

75.

76.

77.

78.

79.

80.

81.

82.

83.

84.

85.

86.

87.

88.

89.

90.

91.

92.

93.

94.

95.

96.

97.

98.

99.

100.

101.

102.

103.

104.

105.

106.

107.

108.

109.

110.

111.

112.

113.

114.

115.

116.

117.

118.

119.

120.

121.

122.

123.

124.

125.

126.

127.

128.

129.

130.

131.

132.

133.

134.

135.

136.

137.

138.

139.

140.

141.

142.

143.

144.

145.

146.

147.

148.

149.

150.

151.

152.

153.

154.

155.

156.

157.

158.

159.

160.

161.

162.

163.

164.

165.

166.

167.

168.

169.

170.

171.

172.

173.

174.

175.

176.

